

Migration som en udfordring for de nordiske velfærdsstater

Anne Skevik Grødem, researcher, Fafo, Institute for Labour and Social Research, Oslo, anne.skevik.grodem@fafo.no

Migration skaber både muligheder og udfordringer for veletableret velfærdsstater. Mange velfærdsstater, især i Europa, står over for en mangel på arbejdskraft, og udefra kommende arbejdskraft kan være et kærkomment bidrag til en arbejdsstyrke, som svinder. Dette forudsætter dog, at immigranterne er i stand til at udfylde åbningerne på de nationale arbejdsmarkeder; at de har eller er i stand til at erhverve sig de relevante kompetencer. Hvis immigranterne ikke tilpasser sig til arbejdsmarkedet, vil de i mange tilfælde blive langvarige modtagere af offentlige ydelser og dermed være en byrde snarere end et aktiv i et aldrende samfund.

En udvikling som denne indebærer en risiko for at underminere den finansielle bæredygtighed af velfærdsstaten. Mindre selvfølgelig kan det også underminere den "normative stabilitet", da den indfødte befolkning kan være uvillig til at betale stadig stigende skatter for at støtte folk, der i højere og højere grad er forskellige fra dem selv.

Dette er, kort og lidt provokerende sagt, immigrationsudfordringen i Europa. Men de europæiske lande varierer i høj grad med hensyn til udformningen af deres velfærdsstater. Heraf følger spørgsmålet: er nogle velfærdsmodeller bedre rustet til at møde denne udfordring end andre?

Vi mangler stadigvæk en mere dybdegående forståelse af samspillet mellem migration og velfærdsmodeller, men argumentet er sommetider, at velfærdsstater af den nordiske

slags – omfattende, universelle, ligestillingsorienterede – er særligt sårbare over for migration (Helskog, 2008; Koopmans, 2010).

Denne artikel identificerer tre potentielt svage punkter i den nordiske velfærdsmodel, og diskuterer to af dem mere i dybden. Diskussionen fremhæver, at udfordringerne ved at integrere udefrakommende kan være anderledes i de nordiske velfærdsstater end andre steder, men at den nordiske model også har unikke styrker i denne henseende. Selvom udformningen af diskussionen er problemorienteret, er konklusionerne ikke udelukkende deprimerende.

Identifikationen af det første svage punkt kommer fra politisk økonomi, og er relateret til statens finanser og karakteristika på arbejdsmarkedet. Der kan argumenteres for, at de nordiske velfærdsstater er mere afhængige af en høj beskæftigelsesgrad end andre velfærdsstater, fordi tabet af skatteindtægter, når en person mister sit job, er højere, imens den nu arbejdsløse er modtager af generøse offentlige ydelser. Tabet af offentlige indtægter er derfor relativt stort.

Samtidig kan der være egenskaber ved de nordiske arbejdsmarkeder, der gør det vanskeligere at inkludere immigranter. Argumentet

fra den politiske økonomi peger således på, at de nordiske lande er mere afhængige af høje beskæftigelsesrater blandt immigranter, men at de mindre grad er i stand til at sikre en høj beskæftigelse i denne gruppe. Denne udfordring behandles i dette temanummer af *Økonomi & Politik* af Torben M. Andersen, og vil ikke blive undersøgt yderligere her.

Det andet argument bygger på traditionen ”køn og social politik”, hvor en række studier har sammenlignet velfærdsstater i forhold til, hvor ”kvindevenlige” de er (Hernes, 1987). De nordiske lande har en tendens til at skille sig ud i disse debatter som lande med aktive politikker til at støtte mødre på arbejdsmarkedet, og også politik, som tilskynder fædre til at udføre omsorgsarbejde i hjemmet (f.eks. Ellingsæter og Leira, 2006).

Dette er blevet kaldt to-forsørger/to-omsorgsgiver-modellen (dual-earner/dual-carer model). Denne måde at organisere familielivet på er relativt usædvanlig i en global kontekst, og har potentiale til at skabe spænding, når den konfronteres med immigranter, der har mere traditionelle familieværdier. ”Køn og social politik”-argumentet fremhæver således mødet mellem to-forsørger/to-omsorgsgiver-modellen og mænd og kvinder, som måtte have andre familiemønstre, og dermed potentialet for spænding.

Det tredje argument har sin oprindelse i statskundskaben og er centreret omkring betingelserne for politisk opbakning til velfærdsstatsprojektet. Det er blevet fremført, at velfærdsstater er mere tilbøjelige til at blive udviklet og blive bevaret i homogene samfund (Alesina og Glaeser, 2004). De nordiske lande synes at bekræfte dette argument. De har alle udviklet omfattende velfærdsstater i historisk homogene samfund. Tilsvarende argumenteres der for, at velfærdsstater bygger på en opfattelse af fælles risici og en forventning om gensidighed.

Vi er villige til at betale skat for at finansiere tjenester og ydelser for andre, eftersom vi forventer, at andre gør det samme for os, når det er os, som har brug for sådanne ydelser eller tjenester. Inden for lukkede samfund, hvor ”insidere” forventes at blive, og ”outsidere” kun optages, hvis de på en eller anden måde er i stand til at bevise, at de hører til, kan forventningerne til gensidighed udvikle sig og størkne over tid (Ferrera, 2005) – men hvad sker der med denne implicitte kontrakt, når andelen af ”outsidere” stiger?

Det, som disse tre argumenter har til fælles, er, at de formentlig påvirker alle velfærdsstater, men udfordringerne kan være mere udtalt i de nordiske lande. Alle velfærdsstater har brug for at skabe beskæftigelse for immigranter, men dette kan være særligt vigtigt – og særligt vanskeligt – i de nordiske lande. Alle velfærdsstater er baseret på implicitte antagelser om private forhold og praksisser, som kan anfægtes af nyankomne, men disse udfordringer kan være større i lande med stærke traditioner for aktive familiepolitikker og politikker til fremme af ligestilling.

Og alle velfærdsstater er afhængige af offentlig opbakning, men denne støtte kan være mere sårbar i omfattende velfærdsstater i traditionelt homogene lande. På den anden side kan det være, at lande med stærke traditioner for universelle velfærdsydelser og inkluderende arbejdsmarkedspolitikker – politikker, der også omfatter kvinder – har centrale styrker, der også kan være værdifulde, når man beskæftiger sig med nytilkomne.

Det skal bemærkes, at diskussionen her primært vedrører immigration fra lande uden for EU/EØS. De spørgsmål, som er rejst i forbindelse med arbejdsmigration inden for EØS, er noget forskellige. Disse vedrører blandt andet social dumping, lønpres og hvorvidt sociale ydelser kan eksporteres (NOU, 2011:7; Nergaard og Stokke, 2010; Alsos og Eldring, 2008; Røed og Schøne, 2007).

Disse spørgsmål vil ikke blive undersøgt yderligere her. I det følgende vil jeg først give et kort overblik over immigrationen til de nordiske lande og udviklingen af integrationspolitikker. Diskussion er koncentreret om Norge, Sverige og Danmark, da Finland og Island (indtil for nylig) havde meget lave immigrationsrater. Dernæst bliver udfordringerne omkring ”kvinder og velfærdsstater” og ”politisk opbakning” taget op.

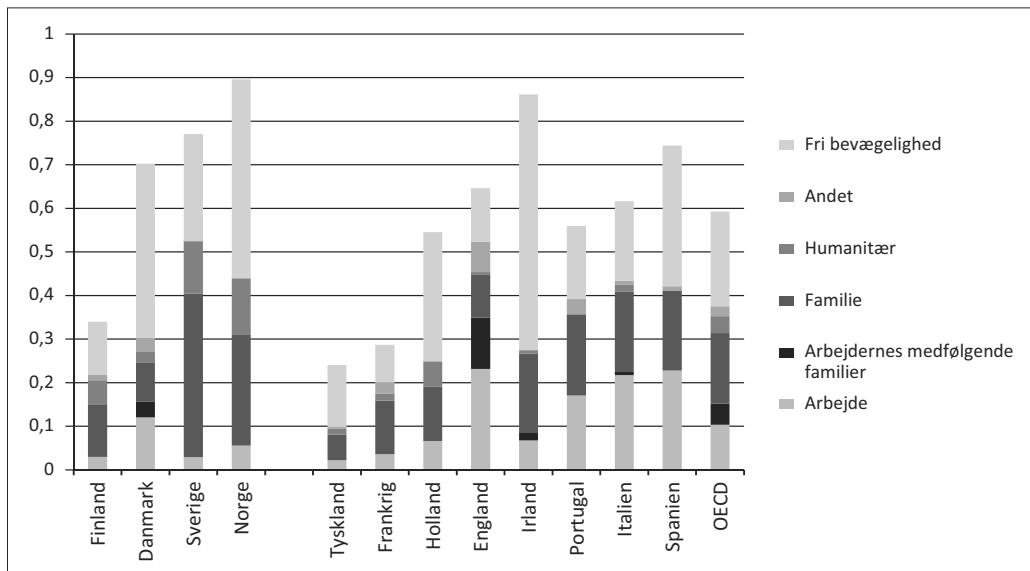
Immigration og integration i de nordiske lande

De nordiske lande har fortsat en relativt lav andel af immigranter sammenlignet med de fleste andre lande i EU/EØS (OECD Migration Outlook, 2011). I 2009 udgjorde udenlandsk fødte borgere 11 procent af arbejdsstyrken i Sverige, 10 procent i Norge, 7 procent i Danmark og 5 procent i Finland (OECD Migration Outlook, 2011, tabel A.2.2). Ser vi på selve strømmen af immigranter og ikke ande-

len, har immigrationen til de nordiske lande været relativt høj i de seneste år. Dette gælder især for Norge og Finland, som er blandt de lande i OECD, der har set den største stigning i andelen af den udenlandsk fødte befolkning i perioden 2000-2009 med stigninger på 66 og 61 pct. (OECD Migration Outlook, 2011, figur I.5). Finland startede fra et meget lavt udgangspunkt, og er stadig – selv efter stigningen – blandt de lande i OECD med den laveste andel af udenlandsk fødte indbyggere. På den anden side var Norge i 2009 tæt på det europæiske gennemsnit (op.cit.). Figur 1 viser immigration til de nordiske lande efter kategori af indrejse som en procentdel af den samlede befolkning

Seks lande i Europa havde i 2009 en immigration, der oversteg 0,7 procent af befolkningen, af dem var tre af de fire nordiske lande, som der vises data for. De tre andre er Schweiz, Irland og Spanien. Den fri bevæge-

Figur 1: Immigrationsrater som en andel af den totale population, opdelt på immigrantkategori. Udvalgte OECD lande, 2009.

Kilde: OECD Migration Outlook 2011, Figur I1, p. 43. Tilpasset.

lighed under EØS-aftalen tegner sig for halvdelen af den samlede immigration eller mere i Norge og Danmark. Det er alligevel værd at bemærke, at Norge og Sverige har de højeste relative hastigheder af humanitær indvandring (flygtninge og asylansøgere) af alle de europæiske lande, som OECD præsenterer data for.

De nordiske lande har valgt forskellige veje, når det kommer til regulering af migration, i de seneste år (Brochmann og Hagelund, 2010; Brochmann og Hagelund, 2011). Finland har historisk haft en restriktiv politik og har stadig en lille andel af immigranter. Finland skiller sig også ud med en høj tilstrømning af immigranter fra Estland og Den Russiske Føderation, hvilket afspejler både den geografiske og historiske position i Finland.

Sverige har haft relativt høje niveauer af immigration i hele efterkrigstiden, hovedsagelig fra Finland i begyndelsen af efterkrigstiden. I Norge, Sverige og Danmark var døren åben for arbejdsmigranter indtil begyndelsen af 1970'erne, og alle lande har modtaget arbejdstagere fra lande som Jugoslavien, Tyrkiet, Marokko og Pakistan. I begyndelsen af 1970'erne lykkedes det alle tre lande at stramme immigrationspolitikken: Sverige indførte et immigrationsstop i 1972, Danmark i 1973 og Norge i 1975.

Selv om disse regler lukkede grænserne for lavtuddannede arbejdsmigranter, blev der opretholdt undtagelser for højt kvalificeret, ”ekspert” arbejdskraft, og for familiesammenføringer – immigranter, der ønsker at blive genforenet med dem, der allerede opholdt sig i landet. Familiesammenføring blev dermed en væsentlig kilde til immigration efter 1970'ernes lovgivning.

I alle tre lande var den generelle opfattelse, at immigranter bør have de samme sociale rettigheder som indfødte, og at de bør inkluderes i de eksisterende institutioner. I Sverige

og Norge var der imidlertid en generel enighed om, at indvandrere også bør tilskyndes til at opretholde deres oprindelige kultur. I Sverige i særdeleshed var multikulturalisme et stærkt paradigme, og særlige foranstaltninger blev indført for at sikre, at immigranter kunne bevare deres modersmål, kulturelle traditioner og religion (Borevi, 2010).

Et lignende paradigme, dog noget mindre udtalt, herskede i Norge (Brochmann og Hagelund, 2010b). I Danmark var spørgsmålet mere omstridt, og den valgte strategi var at tilbyde immigranter lige muligheder inden for det eksisterende system uden målrettede foranstaltninger for at opfylde særlige behov (Vad Jønsson og Petersen, 2010).

Mens arbejdsmigration var omdrejningspunktet i 1970'erne, blev humanitær migration et vigtigt emne i 1980'erne, da antallet af asylansøgere steg dramatisk i alle tre lande (Brochmann og Hagelund, 2011). Det medførte en række logistiske udfordringer, der var forbundet med sagsbehandling og behovet for midlertidig indlogering af tusindvis af ansøgere, og – når opholdsret blev ydet – boliger og arbejdspladser for nyankomne familier.

I 1990'erne blev det stadig mere tydeligt, at beskæftigelsesfrekvensen for immigranter var lavere end for befolkningen som helhed. Lave beskæftigelsesfrekvenser, kombineret med lave levestandarder, blev en udfordring i alle tre lande. Sverige, og senere Norge, etablerede separate organer til at tage ansvar for integrationen af immigranter, mens Danmark stadig opretholdt princippet om generelle løsninger for alle.

I Norge og Danmark nød højreorienterede immigrations skeptiske partier en vis valgsucces, mens dette ikke var tilfældet i Sverige. Men også Sverige opgav sine multikulturalistiske politikker i 1980'erne (Borevi, 2010). I alle tre lande var fokus på kulturelt forskel-

lige individer og deres møde med velfærdsstaten (Brochmann og Hagelund, 2011:18).

Sverige, Danmark og Norge gik i forskellige retninger i 1990'erne i den forstand, at hver tog en anden tilgang til de nye problemer med beskæftigelsesfrekvenser og stigende fattigdom blandt immigranter. Sverige indførte et integrationsprogram for nytilkomne i 1997, men dette var frivilligt og havde relativt lave take-up-rater (Borevi, 2010; Djuve og Kavli, 2007).

Stærkere statskontrol med programmerne og stærkere incitament er blev indført i 2009, men programmet er stadig frivilligt. Bosættelsespolitik har også været frivillig, så nyankomne kan bo, hvor de har lyst, med offentlig støtte. Dette system er kontroversielt, da det ofte resulterer i, at nyankomne indvandrere bosætter sig med venner og familie og dermed fremmer segregering i problemramte byområder og lægger stort pres på en håndfuld kommuner (Borevi, 2010).

Generelt er aktiveringspolitikker rettet mod immigranter i Sverige kun i begrænset omfang blevet bakket op af sanktioner. Også i 2008 ændrede Sverige sin arbejdsmigrationsordning, der giver alle, der fik tilbudt et job på almindelige arbejds- og lønvilkår, retten til indrejse. Tidligere var denne mulighed kun åben for eksperter. På tværs af politikområder fremstår Sverige som det mest liberale land med hensyn til immigrations- og integrationspolitikker.

Danmark indførte nye foranstaltninger i integrationspolitikken i 1998 (Vad Jønsson og Petersen, 2010). Blandt de nye foranstaltninger var en plan for geografisk spredning af flygtninge. Flygtninge blev afviklet i kommunerne i henhold til kvoter og restriktioner blev implementeret på overførsler af ydelser fra den ene kommune til den anden. Kommunerne var forpligtet til at tilbyde alle immigranter fra ikke EU lande et introduktions-

kursus, som er et fuldtidsprogram, der kan tage op til tre år.

Deltagere i introduktionskurser havde ikke ret til kontanthjælp, som indvandrere tidligere havde været, men modtog en "introduktionsydelse", som skulle betales på et lavere niveau end kontanthjælp. Efter valget i 2001 blev rettigheder yderligere strammet op: vigtigst var at indbyggere, der havde boet i Danmark i mindre end syv ud af de seneste otte år ikke havde ret til kontanthjælp, men i stedet fik "starthjælp", som skulle betales på et lavere niveau. For det andet betød "forklædedirektivet", at i tilfælde, hvor begge ægtefæller var langvarige kontanthjælpsmodtagere, blev den ene partners ydelse erstattet af en (lavere) ægtefælleydelse. Formålet var at forbedre incitamenterne til at søge arbejde for begge parter. For det tredje blev ægtepar, som havde fået kontanthjælp i to år eller mere, forpligtet til at dokumentere, at de havde udført mindst 300 timers lønnet arbejde i løbet af de seneste 24 måneder. I modsat fald resulterer det i, at en af dem mister deres ret til kontanthjælp. Denne 300-timers-regel blev indført i 2006 og blev strammet i 2008, hvor kravet blev skærpet til 450 timer (Vad Jønsson og Petersen, 2010).

I Norge bosættes nyankomne af en statslig myndighed, men husningen af flygtninge er frivillig for kommunerne (Brochmann og Hagelund, 2010b). Kommuner, der accepterer flygtninge, er forpligtet til at tilbyde et introduktionsprogram, der ligner det, der tilbydes i Danmark. Dette kan tage op til to år, og deltagerne får udbetalt en introduktionsydelse. I modsætning til kontanthjælp er introduktionsydelsen en universel rettighed og ikke behovstestet. Et mindre omfattende program blev indført i 2005, med kun 300 timers undervisning i norsk og sociale spørgsmål. Dette er rettet mod alle immigranter, som har permanente udsigter (EU-borgere undtaget). Der er ingen økonomiske incitament er for at deltage, men fremtidigt statsborgerskab er afhængigt af fremmøde.

Brochmann og Hagelund (2010) har beskrevet de nordiske lande som ”én model med tre undtagelser”, når det kommer til immigrations- og integrationspolitik. Sverige fremstår som det mest lempelige land, Danmark som det strengeste, mens Norge befinder sig et sted midt imellem. Det kan virke kontrært, at Danmark indførte en reformeret udgave af kontanthjælp i 2001, hvor der var et ”dobbeltspor” (jf. NOU, 2011:7; Kvist og Harsløf, under udgivelse): et system for fastboende immigranter og et andet for nytillkomne, hvor taksterne er lavere for sidstnævnte.

Denne tilgang er ikke blevet taget op af de andre nordiske lande, ligesom de såkaldte ’fattigdomsydelser’ blev afskaffet i Danmark kort efter valget af en koalitionsregering mellem Socialdemokraterne, de Radikale og Socialistisk Folkeparti i 2011.

Danmark kan således være ved at vende tilbage til den nordiske mainstream, i det omfang en sådan findes, hvor målet er stadig at inddrage immigranter i almene institutioner, om end med nogle målrettede foranstaltninger for at hjælpe dem i den indledende fase. Danmark skiller sig dog stadig ud med større vægt på incitament til beskæftigelse for indvandrere, men også i at være det eneste nordiske land, der målretter sit indledende program på alle indvandrere, ikke bare humanitære, og i det at det er gratis for humanitære og familierelaterede immigranter.

Mens der måske ikke er en klar nordisk model i immigrations- og integrationspolitik, er modellen stadig synlig på andre politikområder, og helt sikkert i de politiske traditioner (se Kvist et al. 2012 for en nyere oversigt). Trods variationer i integrationsregimerne kan de nordiske lande stadig stå over for lignende udfordringer som følge af indvandring fra regioner, som ligger langt væk. De tre centrale udfordringer identificerede her er beskæftigelse, familiestrukturer og holdninger til/opbakning til velfærdsstaten. Spændingerne

vedrørende immigration og beskæftigelse er diskuteret i dette særnummer af Torben M. Andersen. Kønsforskelle i beskæftigelsen og relevansen af familiens praksis og kønsroller er dog kun kort berørt i Andersens artikel. Disse er emnerne i næste afsnit.

Moderne velfærdsstater møder traditionelle familier

De nordiske lande har en lang tradition for politikker, der fremmer mødres deltagelse på arbejdsmarkedet, og siden 1990’erne også for at tilskynde fædre til at passe deres børn. De endelige politikker er blevet beskrevet som en to-forsørger/to-omsorgsgiver-model, hvor mænd og kvinder ideelt er lige både på arbejdsmarkedet og i familien (Ellingsæter og Leira, 2006). Stærkt subsidieret offentlig børnepasning har været et vigtigt virkemiddel for at opnå dette, hvilket også gælder lang forældreorlov med en del reserveret til fædre i de fleste af landene.

Familiestrukturen har også tendens til at være mindre traditionel end i andre dele af Europa med en høj andel af børn, der bliver født uden for ægteskab (normalt af samboende par), og relativt høje skilsmisserater (Bradshaw og Hatland, 2006).

Der er en voksende litteratur om, hvordan begreberne køn, nation og religion er konstrueret og rekonstrueret i den proces, hvor historisk homogene nordiske velfærdsstater møder immigranter fra forskellige kulturer (se f.eks. Keskinen et al., 2009; Langvasbråten, 2008).

Nordiske post-koloniale feminister har argumenteret for, at begrebet ligestilling er kernen i den nordiske debat om nationalitet, og dermed central i definitionen af, hvem der hører til – og ikke hører til nationen (Molinari et al., 2009: 5).

Accept og overholdelse af foreskrevne normer om køn og familiepraksis kan således

være en betingelse for at blive ”en person, der hører til”. Dette kan igen føre til en fremmedgørelse af indvandrerkvinder – i det omfang disse kvinder bekender sig til andre værdier – der stikker dybere i lande, hvor ligestilling mellem kønnene ikke er blevet en del af den nationale selvforståelse.

Adskillige undersøgelser har vist, at kvinder, som har immigreret – og i nogen grad mænd – har tendens til at engagere sig i en familiepraksis, der afviger fra den praksis, som er fælles i den indfødte befolkning i de nordiske lande. Undersøgelser er foretaget både i Danmark (Deding og Jacobsen, 2006) og i Norge (Kavli og Nadim, 2009), der viser, at immigranter fra ikke-europæiske lande besidder mere traditionelle holdninger til kvinders beskæftigelse i forskellige familiemønstre faser, og også mere traditionelle holdninger til deling af husarbejdet.

Men begge undersøgelser viser betydelige forskelle mellem grupper af immigranter, hvor holdninger varierer alt efter både oprindelsesland, køn og alder (Kavli og Nadim, 2009). Begge undersøgelser viser endvidere, at variationen mellem immigranter og indfødte på mange områder er mindre, end man kunne forvente i forbindelse med køn og familiepraksis.

En interessant opdagelse er, at Deding og Jacobsen (2006) finder, at kvinder, der har traditionelle værdier, er mindre tilbøjelige til at være i beskæftigelse end mindre traditionelle kvinder, og at denne effekt er ens for indfødte kvinder og immigranter. Men fordi indvandrerkvinder i gennemsnit har mere traditionelle holdninger til kønsrolle end danske kvinder, bidrager holdningerne til at forklare forskellen i beskæftigelsesfrekvens mellem de to grupper af kvinder i denne undersøgelse.

Resultaterne fra spørgeskemaundersøgelserne suppleres med kvalitative beviser, der peger i samme retning: kvinder med ind-

vandrerbaggrund fremhæver deres pligter i hjemmet (Farstad, 2004, IMDi, 2009).

Normen, at en kvindes primære opgave bør være at tage hånd om sin familie – mand, børn, forældre og svigerforældre – er stærk i mange minoriteter. Nogle indvandrerkvinder er også tilbageholdende med at efterlade deres børn i børnehaver, fordi de frygter, at børnene bliver syge, hvis de opfordres til at lege udenfor om vinteren, eller at de vil blive serveret mad, der er uacceptabel i deres respektive religion (Pettersen og Djuve, 1998).

Ideen om, at holdninger og værdiorienteringer kan være en delvis forklaring på indvandrerkvinders lavere erhvervsfrekvens, kommer også til udtryk i interviews med *street level bureaucrats* (Kavli et al., 2010).

Opbakningen til kvinders deltagelse på arbejdsmarkedet (også mødre) er stor i de nordiske lande, og indvandrerkvinder vil sandsynligvis blive konfronteret med den forventning, at de søger lønnet beskæftigelse.

Studier bekræfter, at når indvandrerkvinder møder offentlige myndigheder, bliver deres praksis og værdier ofte udfordret (Rugkåsa, 2009), og interaktionen kan være frustrerende både for indvandrerkvinder og deres sagsbehandlere (Kavli et al., 2010; Shala og Eide, 2012).

Men indtil videre er der ingen undersøgelser, der ser på møderne mellem indvandrerkvinder og offentlige institutioner i et komparativt perspektiv, og dermed er der ikke grundlag for at konkludere, at disse møder er mere udfordrende i de nordiske lande end andre steder.

En sammenlignende undersøgelse af offentlige debatter omhandlende (muslimske) kvinders hovedtørklæder viste imidlertid, at Norge, Sverige og Danmark alle har bevaret relativt imødekommende tilgange, når man sammenligner med andre lande (Siim, 2012).

Denne undersøgelse understøtter således ikke den antagelse, at debatterne om kønsrelaterede praksisser i et multikulturelt samfund nødvendigvis er hårdere i de nordiske lande end i andre europæiske lande.

Mens der er en mangel på beviser vedrørende forskelle mellem de enkelte etniske mænds og kvinders interaktioner med forskellige velfærdssystemer, ved vi mere om, hvordan nordiske velfærdstater på politisk plan imødekommer den stigende heterogenitet i familieværdier og familiepraksis. Traditionen for at fremme ligestilling i de nordiske lande går hånd i hånd med et politisk ønske, der støtter familier i almindelighed og forebygger børnefattigdom (Bradshaw og Hatland, 2006).

Mens børnefattigdom er meget lidt udbredt i de nordiske lande, ses en langt højere rate blandt børn med indvandrerbaggrund (UNICEF, 2012). Da en del af forklaringen på den generelt lave børnefattigdom er høje beskæftigelsesfrekvenser blandt mødre, er de højere rater af børnefattigdom blandt immigranter dels forklaret ved de lavere beskæftigelsesfrekvenser blandt indvandrerkvinder (Fritzell et al., 2012).

Dette udgør et potentielt politisk dilemma: Skal de nordiske lande være tro mod forpligtelsen til at fremme dobbeltindkomstfamilien, eller skal de nedtone denne bekymring og øge overførslerne til udsatte familier med kun en forsørger (men to forældre) for at imødegå børnefattigdom?

Indtil videre har de nordiske lande, og især Norge og Danmark, set ud til at nærme sig dette potentielle dilemma gennem en stærkere insisteren på et hovedprincip, nemlig at fattigdom i familien skal bekæmpes gennem forældrenes beskæftigelse.

Mens det er formuleret som en generel politik, er det i praksis rettet mod immigranter med det eksplicite formål at reducere

ydelserne for par, hvor begge er fastboende kontanthjælpsmodtagere. Ambitionen med direktivet er at mobilisere indvandrerkvinder, som i første omgang kan være uinteresserede i betalt arbejde, til at engagere sig på arbejdsmarkedet.

Norge har en stærkere tradition for at bakke op om, at det at være mor er et fuldtidsjob, end de andre nordiske lande (Leira, 1992). Norge har dog i de senere år gjort noget ud af at præcisere, at arbejdet bør være det primære valg, også for mødre. Et nyligt eksempel er reformen af overgangsydelsen, som er en minimumsydelse for enlige forældre.

Denne var tilgængelig, uden nogen form for krav om tidligere arbejde, lige så længe forældre havde et barn under tre år. Forældre, hvis yngste barn var 3 år eller ældre, kunne modtage ydelsen på den betingelse, at de havde et job, var under uddannelse eller aktivt søgende efter arbejde i en periode på højst tre år. Efter tre år kunne ydelsen kun udbetales til forældre i "nødvendig" uddannelse. En undersøgelse baseret på interviews med sagsbehandlere om, hvordan denne ydelse blev brugt af indvandrerkvinder, fandt en udbredt bekymring over manglen på incitamenterne til at arbejde eller gennemføre uddannelse for kvinder med børn under tre år (Kavli et al., 2010).

Undersøgelsen påpegede, at tre år er lang tid at være uden for uddannelse – herunder sprogundervisning – og beskæftigelse. Desuden har de (sagsbehandlere) udtrykt bekymring for, at selv om de som sagsbehandlere skulle arbejde med kvinderne i spørgsmål vedrørende en forøgelse af deres motivation og evner, gav de ofte denne lav prioritet, fordi disse kvinder blev garanteret en langsigtet indtægt, som de arbejdsløse fx ikke havde.

Et ekspertudvalg udpeget af regeringen i 2011, citerede dette bevismateriale og påpegede, at børnepasningsdækningen for børn

under tre år var blevet væsentligt forbedret, siden tre-års-reglen vedrørende overgangs-ydelsen blev indført.

Udvalget anbefalede, at der bør være et aktivitetskrav, efter at det yngste barn fyldte et år (NOU, 2011:7). Dette blev fulgt op af regeringen i december 2011, og reglen blev strammet op. Selvom antallet af mennesker, der er berørt af denne nye regel, er lille, er princippet klart: Beskæftigelse bør altid være første prioritet, også for kvinder med små børn.

Et andet slående eksempel er den norske "cash for care"-ydelse. Denne er tilgængelig for familier med børn i alderen et til tre år, der ikke er indskrevet offentligt subsidierede børnepasning (Ellingsæter, 2003; 2006). Da ydelsen blev indført i 1999, blev den brugt af ca. 74 procent af de støtteberettigede familier i majoritetsbefolkningen og af 76 procent af de støtteberettigede immigranter fra Asien, Afrika osv. (NOU, 2011:7).

Ti år senere var de tilsvarende tal 24 og 52 procent – et signifikant fald i begge grupper, men langt mindre udtalt blandt immigranter. Samtidig er den generelle dækningsgrad for børnepasning i alderen 1-2 år steget fra 38 til 78 procentpoint (op.cit.). I løbet af det første årti af det 21. århundrede blev offentlig børnepasning standardtilbuddet, selv for de yngste børn, og "cash for care" ses i stigende grad som en ydelse til immigranter.

Mens ydelsen altid har været kontroversiel, har argumenter for at afskaffe den i stigende grad været centreret omkring, hvordan den påvirker integration: Ydelsen opfordrer mødre til at blive hjemme, og det holder børn væk fra børnehaver og daginstitutioner og forhindrer derved udviklingen af sproglige færdigheder.

Alle de tre ekspertudvalg om integration, som rapporterede i 2010 og 2011, anbefalede at af-

skaffe "cash for care"-ydelsen.¹ Niveauet på ydelsen har været fastfrosset siden 2006 og ydelsen for de 2-årige blev afskaffet i august 2012. Stadig er "cash for care"-ydelsen meget omdiskuteret.

Selv velfærdsstater med et stærkt fokus på arbejde har råd til visse ydelser, der gør det muligt for mødre at være uden for beskæftigelse i en periode, så længe det kan antages, at de pågældende kvinder ønsker at vende tilbage til arbejdet, når deres livssituation tillader det. Når et stigende antal kvinder synes at have forskellige værdier, kan sådanne arrangementer komme under pres, som det er tilfældet både i Danmark og Norge.

Velfærdspolitikken er bygget op omkring princippet om, at både mænd og kvinder forventes at deltage på arbejdsmarkedet, og stadig oftere er politiske ændringer eksplicit eller implicit rettet mod immigranter. Det er for tidligt at konkludere, om disse mindre fleksible politikker vil få den ønskede effekt, eller om de snarere vil medvirke til at øge spændingerne mellem indvandrerfamilier og samfundet som helhed.

Folkelig opbakning til velfærdsstaten

Det foregående afsnit fastslog, at holdningerne kan spille en rolle i forhold til, hvordan immigranterne tilpasser sig livet i deres nye lande. Holdninger og værdier, som er forskellige fra dem den indfødte befolkning besidder, kan dog også være en udfordring, når immigranter bosætter sig i modne velfærdsstater. Det er blevet fremført, at en homogen befolkning i et land er en forudsætning for udviklingen af omfattende velfærdsstater (Alesina og Glaeser, 2004).

Forskellene i velfærdsudgifter mellem Europa og USA kan i det mindste delvis blive forstået, hævdes det, i lyset af den meget højere heterogenitet i den amerikanske befolkning. Heraf følger, at når Europa bliver mere ligesom Amerika i denne forbindelse – hvilket er

tilfældet som en konsekvens af migration – vil opbakningen til velfærdsstaten smuldre.

Den nordiske velfærdsmodel er et særtilfælde: denne model giver måske de mest omfattende velfærdsydelse i verden, og befolkningen i de nordiske lande har historisk set været blandt de mest homogene i verden.

Selv om det argument, som Alesina og Glaeser fremfører (2004), vedrører Europa som en helhed, foranlediges man til at tro, at de nordiske lande vil være særligt sårbare. Vil majoriteten i de nordiske lande være villig til at betale for dyre velfærdsforanstaltninger, når en stor gruppe blandt modtagerne ser anderledes ud end dem selv, tilbeder andre guder og lever efter andre kulturelle værdier?

Der er mindst to forskellige processer, hvorigennem denne aftagende opbakning kan finde sted. Den ene, er foreslået i undersøgelsen fra Alesina og Glaeser, citeret ovenfor, nemlig, at anti-velfærds-koalitioner vil være i stand til at splitte og forvirre pro-velfærds-koalitioner ved at ”spille racekortet”.

Deres undersøgelse nævner flere eksempler på, at dette er sket i amerikansk historie. Strategien har været vellykket i sydlige stater, hvor racekonflikter stikker dybt. Dette kan forstås som en ”distraktion” (Finserås, 2012): Visse vælgere, som går ind for omfordeling, bliver ”distraheret” fra deres overbevisning om omfordeling og vil hellere stemme ud fra deres præference om en (stram) indvandringspolitik.

Den anden mekanisme er mere subtil, og lægger vægt på at omfattende velfærdsstater bygger på en implicit social kontrakt – ”Jeg betaler for dig i dag, fordi du skal betale for mig i morgen”. Hvis store befolkningsgrupper begynder at tro, at nogle af deres medborgere ikke vil overholde til denne kontrakt – at de ikke er villige til at betale deres andel – vil

de trække deres opbakning til velfærdsstatsprojektet tilbage.

Med andre ord, hvis mistanken om, at immigranter ønske at være *free ridere*, tager om sig, og hvis migranter også har mulighed for at være *free ridere*, vil opbakningen smuldre. Gensidig tillid og vilje til at deltage i projektet for det fælles bedste er nemmere at opnå i homogene grupper (Putnam, 2007).

Der er en stor og hurtigt voksende litteratur, som diskuterer hypotesen om en negativ sammenhæng mellem immigration og opbakning til velfærdsstaten (Taylor-Gooby, 2005; Banting og Kymlicka, 2006; Senik, Stichnoth og van der Straaten, 2009; Hooghe et al., 2009; Finserås, 2012).

Generelt er der ikke fundet meget støtte for den generelle hypotese. Hverken det reelle antal af udenlandsk fødte mennesker i et land, det af befolkningen formodede antal af udenlandsk fødte eller tilstrømning af immigranter synes at have nogen direkte effekt på opbakningen til velfærdsforanstaltninger.

Der er dog to undersøgelser, en fra Tyskland (Stichnoth, 2010) og en fra Sverige (Eger, 2010), som finder negative effekter på regionalt plan: indfødte, som lever i områder med store andele af indvandrere, udtrykker mindre begejstring for velfærdsudgifter end indfødte i regioner med en lav andel af immigranter.

Dette er i overensstemmelse med en amerikansk undersøgelse, der viser, at folk, der bor tæt på modtagere af velfærdsydelse med en anden etnisk baggrund end dem selv, er mindre positive over for velfærdsordninger end andre (Luttmer, 2001).

Effekter synes dog at være delvise og små. I år 2012 har Europa haft indvandring fra lavindkomstområder i mere end 40 år. Derfor kan man argumentere for, at eventuelle ef-

fekter på opbakning til velfærdsstaten skulle fremgå nu.

Det er måske især tilfældet i de nordiske lande, hvor de forventede effekter burde være store. Alligevel ser det ikke ud til, at opbakningen til offentlige velfærdsgifter i de nordiske lande er svækket.

Undersøgelserne, som er citeret her, måler befolkningens holdninger, målt ved sociale spørgeskemaer. Men hvad med stemmeadfærd? Hypotesen om "distraction" angiver, at vælgere, der er positive over for velfærd, men negative over for immigration, vil være et let bytte for højreorienterede populistiske partier, som er skeptiske over for både immigranter og den offentlige velfærd.

En undersøgelse foretaget af Finserås (2012) viste, at disse vælgere findes i større eller mindre antal i alle lande i Europa, men deres tendens til at stemme for indvandrings-skeptiske populistiske partier varierer meget fra land til land.

I nordisk sammenhæng er det værd at bemærke, at populistiske anti-immigrations-partier er etableret i alle de nordiske lande, men ingen af disse er eksplicit anti-velfærd.

Som Goul Andersen (2006) har påpeget, kan det være, at højrepopulistiske partier forandres, når de tiltrækker nye vælgere: Deres vælgere ønsker at bevare velfærdsordninger, derfor ændrer partierne deres programmer.

Højreorienterede "anti-velfærds-holdninger" har altid været marginale i de nordiske lande, og med immigrationen på den politiske dagsorden fremgår det, som om, det var de højreorienterede populistiske partier, som blev distraheret fra deres oprindelige velfærdsskepsis, snarere end at deres vælgere blev distraheret fra deres positive holdninger i forhold til velfærd.

Den anden hypotese foreslår, at stigende heterogenitet i sig selv underminerer den følelse af solidaritet, den implicite sociale kontrakt, der er nødvendig for at opretholde opbakningen til dyre velfærdsforanstaltninger.

Igen er resultatet ikke entydigt. Mens det synes veldokumenteret, at det er vanskeligt at få opbakning til at udvikle en velfærdsstat i et pluralistisk samfund, følger det ikke, at den stigende heterogenitet vil underminere støtten til velfærdsstaten, når institutionerne er på plads.

Timing er vigtig (Goul Andersen, 2006). Demontering af en velfærdsstat er en proces, som er meget forskellig fra den proces, som det er at udvikle den, eller hindre en i at blive udviklet (Pierson, 1996). En vigtig del af dette argument, som kan være særligt relevant i de nordiske lande, er, at velfærdsinstitutioner i sig selv kan skabe eller underminere en følelse af solidaritet og tillid til systemet.

Navnlig kan selektive og stærkt målrettede velfærdsforanstaltninger underminere den "sociale kapital" i et samfund, mens universelle ordninger baseret på gennemsigtige kriterier kan bidrage til at opretholde det (Rothstein, 2001; Kumlin og Rothstein, 2005; Hatland, 2010).

Behovstestning og diskretion baseret på beslutningstagning kan let give anledning til mistanke om, at offentlige midler ikke forvaltes godt, og at resultaterne af afgørelser er vilkårlige. Det vil underminere tilliden til de offentlige institutioner og til gengæld måske gøre folk mindre villige til at betale for velfærdsordninger.

Den samme pointe er fremført af Crepez (2008:149). Han konkluderede i en undersøgelse af social tillid i forskellige velfærdsregimer således: "Disse resultater viser, at den institutionelle kontekst er vigtig. Det fremgår, at social tillid er et resultat af de universelle

velfærdsregimer, der, ved at undgå stigmatisering og oprettelse af lige adgang til sociale ydelser, har kapacitet til at nå højere niveauer af social tillid, som igen ... kan dæmpe nationalistisk vrede.”

Det kan altså udledes, at nordiske velfærdsstater ikke kun bygger på tillid og en følelse af ensartethed, men også, at de skaber tillid og en ”vi-følelse” gennem universelle institutioner.

Styker og svagheder ved den nordiske velfærdsmodel

Denne artikel har identificeret tre potentielle svagheder i den nordiske velfærdsmodel. Det første argument er økonomisk og indikerer, at den nordiske model mere end andre velfærdsmodeller er afhængig af en høj beskæftigelsesgrad, men kan have karakteristika, der gør det særlig vanskeligt at opnå høje beskæftigelsesfrekvenser blandt immigranter.

Den anden er, at de nordiske lande igennem årtier har lagt stor vægt på ligestilling mellem kønnene og kvinders beskæftigelse, hvilket kan skabe ekstra spænding, når familier fra mere traditionelle kulturer skal indgå i systemet.

Det tredje argument har sin oprindelse i statskundskaben og peger på, at de omfattende nordiske velfærdsstater har udviklet sig i homogene samfund, og kan således være særligt udsatte for faldende opbakning i tider med stigende heterogenitet.

Diskussionen i artiklen antyder, at mens det kan være rigtigt, at de nordiske velfærdsstater er afhængige af en høj beskæftigelsesgrad, er der ikke bevis ikke for, at de finder det særlig svært at få immigranter i beskæftigelse. Som det fremgår af Andersen (i dette temanummer af *Økonomi & Politik*), har mænd og kvinder, som er immigreret, generelt relativt høje beskæftigelsesfrekvenser i disse lande.

Desuden har ingen undersøgelser vist, at konflikter vedrørende familiepraksis og kønsroller bliver særligt aggressive i de lighedsorienterede nordiske lande. Indvandrerkvinder har en højere beskæftigelsesfrekvenser i de nordiske lande end i de fleste andre europæiske lande, hvilket kan ses som en indikation på, at de også drager fordel af de generelle foranstaltninger af opbakning til kvinders deltagelse på arbejdsmarkedet.

Endelig er der kun ringe evidens for hypotesen om, at stigende heterogenitet underminerer politisk støtte til velfærdsstater, og ingen beviser for, at sådanne tendenser er anderledes i Skandinavien end andre steder i Europa.

Beskæftigelsesfrekvenser, forskelle i beskæftigelsen, og politiske holdninger ændrer sig over tid, og hver kan måles på forskellige måder. Det er klart, at der er mere at sige om de måder, hvorpå immigration udfordrer den nordiske model.

Beviser præsenteret her indikerer dog, at den nordiske model er forholdsvis robust over for immigration. Samtidig med at det erkendes, at de nordiske lande står over for alvorlige udfordringer, bør det også påpeges, at den nordiske model har vigtige styrkepositioner, når det gælder om at fremme integration.

Traditionen for sociale investeringer, som videreføres i integrationsprogrammer for immigranter, kan være en sådan styrke. Det universelle og generelt gennemsigtige sociale sikringssystem kan være en anden.

Indvandring fra lavindkomstlande er en udfordring for alle lande i Europa, men eksisterende dokumentation understøtter ikke ideen om, at de nordiske lande er dårligere rustet til at håndtere disse udfordringer end andre.

Noter

1. Udvalgene var Østberg-udvalget (NOU 2011:14), Velferd- og migrasjonsutvalget (NOU 2011:7) og Inkluderingsutvalget (NOU 2011:14).

Litteratur

- Alesina, A. og E.L. Glaeser (2004), *Fighting Poverty in the US and Europe. A World of Difference*. Oxford: Oxford University Press.
- Alsos, K. og L. Eldring (2008), Labour Mobility and Wage Dumping: The Case of Norway. *European Journal of Industrial Relations* 14(4): 441–60.
- Banting, K. og W. Kymlicka (2006), "Introduction: Multiculturalism and the welfare state: Setting the context", i Banting, K. og W. Kymlicka, red., *Multiculturalism and the Welfare State: Recognition and Redistribution in Contemporary Democracies*. Oxford: Oxford University Press.
- Borevi, K. (2010), "Mångkulturalismens flaggskepp i Norden", i Brochmann, G. og A. Hagelund, red., *Velferdens grenser. Innvandringspolitikk og velferdsstat i Skandinavia 1945-2010*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Bradshaw, J. og Hatland, A., red. (2006), *Social Policy, Employment and Family Change in Comparative Perspective*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Brochmann, G. og A. Hagelund, red. (2010a), *Velferdens grenser. Innvandringspolitikk og velferdsstat i Skandinavia 1945-2010*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Brochmann, G. og Hagelund, A. (2010b), "Norge: landet for den gyldne middelvei", i Brochmann, G. og A. Hagelund, red., *Velferdens grenser. Innvandringspolitikk og velferdsstat i Skandinavia 1945-2010*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Brochmann, G. og A. Hagelund (2011), "Migrants in the Scandinavian Welfare State – the Emergence of a Social Policy Problem", *Nordic Journal of Migration Research* 1(1):13-24.
- Crepaz, M.M.L. (2008), *Trust beyond Borders. Immigration, the Welfare State, and Identity in Modern Societies*. Ann Arbor: The University of Michigan Press.
- Deding, M., og V. Jacobsen (2008), Employment among Immigrant Women and Men in Denmark - The Role of Attitudes, Working Paper, 2008-8, The Danish National Center for Social Research.
- Djuve, A.B. og Kavli, H.C. (2007), Integrering i Danmark, Sverige og Norge. Felles utfordringer – ulike løsninger? TemaNORD 2007:575. Copenhagen: Nordic Council of Ministers.
- Djuve, A.B. og H.C. Pettersen (1998), *Holdninger til pass av barn blant innvandrereforeldre i Oslo*. Fafo-report 262.
- Eger, M.A. (2010), "Even in Sweden: The Effect of Immigration on Support for Welfare State Spending", *European Sociological Review* 26(2): 203–217.
- Ellingsæter, A.L. og Leira, A. red. (2006), *Politicising parenthood in Scandinavia. Gender relations in welfare states*. Bristol: Policy Press.
- Farstad, G.R. (2004), *Innvandrerkvinner i Groruddalen - mellom idealer for modernitet og tradisjon*. Oslo: NOVA, report no. 17.
- Ferrera, M. (2005), *The Boundaries of Welfare. European Integration and the New Spatial Politics of Social Protection*. Oxford: Oxford University Press.
- Finseraas, H (2012), "Anti-immigration attitudes, support for re-distribution and party choice in Europe", i Kvist, J., Fritzell, J., Hvinden, B. og Kangas, O., red., *Changing Social Equality. The Nordic welfare model in the 21st century*. Bristol: Policy Press.
- Fritzell, J., Bäckman, O. og Ritakallio, V-M. (2012), "Income inequality and poverty: do the Nordic countries still constitute a family of their own", i Kvist, J., Fritzell, J., Hvinden, B. og Kangas, O. red., *Changing Social Equality. The Nordic welfare model in the 21st century*. Bristol: Policy Press.
- Gerdes, C. og Wadensjö. E. (2012), "Is immigration challenging the economic sustainability of the Nordic welfare model"? i Kvist, J., Fritzell, J., Hvinden, B. og Kangas, O. red., *Changing Social Equality. The Nordic welfare model in the 21st century*. Bristol: Policy Press.
- Goul-Andersen, J. (2006), *Immigration and the Legitimacy of the Scandinavian Welfare state: Some Preliminary Danish Findings*. Aalborg: AMID Working Paper Series 53/2006.
- Hatland, A. (2010), "Innvandrerne møte med velferdsstaten. Kunnskapsstatus", *Tidsskrift for Velferdsforskning* 13(3): 180-93.
- Helskog, G. (2008), *Innvandrerne supermakt. Hva Norge kan lære av USAs suksess*. Oslo: Kagge.
- Hernes, Helga M. (1987), *Welfare State and Woman Power*. Oslo, Universitetsforlaget.
- Hooghe, M., T. Reeskens, D. Stolle og A. Trappers (2009), "Ethnic Diversity and Generalized Trust in Europe. A Cross-National Multi-level Study", *Comparative Political Studies* 41(2): 198–223.

- IMDi (2009), *Hjemmeværende innvandrerkvinner – en undersøkelse i Groruddalen og Søndre Nordstrand*. IMDi report series 4 2009.
- Kavli, H. og Nadim, M. (2009), *Familiepraksis og likestilling i innvandrede familier*. Oslo: Fafo, report no. 39.
- Kavli, H.C., Nielsen, R. og Sandbæk, M.L. (2010), *Støtnadsordningen for enslige forsørgere. Hvordan fungerer den for mottakere med innvandrerbakgrunn?*. Fafo-rapport 2010:32.
- Keskinen, S., Tuori, S., Irni, S. og Mulinari, D. red., (2009), *Complying with Colonialism. Gender, Race and Ethnicity in the Nordic Region*. Farnham: Ashgate.
- Koopmans, R. (2010), "Trade-Offs between Equality and Difference: Immigration Integration, Multiculturalism and the Welfare State in Cross-National Perspective", *Journal of Ethnic and Migration Studies* 36 (1): 1–26.
- Kumlin, S. og Rothstein, B. (2005), Making and Breaking Social Capital: The Impact of Welfare-State institutions, *Comparative Political Studies* 38(4): 339–65.
- Kvist, J., Fritzell, J., Hvinden, B. og Kangas, O. red. (2012), *Changing Social Equality. The Nordic welfare model in the 21st century*. Bristol: Policy Press.
- Kvist, J. og I. Harsløf (under utgivelse), "Workfare with welfare revisited: Instigating dual tracks based on ethnicity", i I. Lødemel og A. Moreira, red., *Revisiting an offer you cannot refuse*. Oxford: Oxford University Press.
- Langvasbråten, T. (2008), "A Scandinavian Model? – Gender Equality Discourses on Multiculturalism", *Social Politics* 15(1): 32–52.
- Leira, A. (1992), *Welfare States and Working Mothers: the Scandinavian Experience*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Luttmer, E. (2001), "Group Loyalty and the Taste for Redistribution", *Journal of Political Economy* 109(3): 500–28.
- Neergaard, K. og T.A. Stokke (2010), *Arbeidslivets organisasjoner 2008/2009. Organisasjonsgrader, tariffavtaledekning og tillitsverv*. Fafo-rapport 2010:47.
- NOU (2010), *Mangfold og mestring. Flerspråklige barn, unge og voksne i opplæringssystemet*. NOU2010:7, Oslo: Norges offentlige utredninger.
- NOU (2011), *Velferd og migrasjon. Den norske modellens framtid*. NOU2011:7, Oslo: Norges offentlige utredninger.
- NOU (2011), *Bedre integrering. Mål, strategier, tiltak*. NOU2011:14, Oslo: Norges offentlige utredninger.
- Molinari, D., Keskinen, S., Irni, S. og Touri, S. (2009), "Introduction: Postcolonialism and the Nordic Models of Welfare and Gender", i Keskinen, S., Tuori, S., Irni, S. og Mulinari, D. red., *Complying with Colonialism. Gender, Race and Ethnicity in the Nordic Region*. Farnham: Ashgate.
- OECD (2009), *Jobs for Immigrants. Labour market integration in Norway*. Paris: OECD.
- OECD (2011), *Migration Outlook 2010*, Paris: OECD.
- Pierson, P. (1996), *Dismantling the Welfare State? Reagan, Thatcher and the Politics of Retrenchment*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Putnam, R. (2007), E Pluribus Unum: Diversity and Community in the Twenty-first Century. The 2006 Johan Skytte Prize Lecture, *Scandinavian Political Studies* 30(2): 137–74.
- Rugkåsa, M. (2010), Transformasjon og integrasjon. Kvalifisering av minoritetsetniske kvinner til arbeid og deltakelse i den norske velferdsstaten. Doctoral thesis, Institute for Anthropology, University of Oslo.
- Rothstein, B. (2001), "Social Capital in the Social Democratic Welfare State", *Politics and Society* 29(2): 207–40.
- Senik, C., H. Stichnoth og K. van der Straeten (2009), "Immigration and Natives' Attitudes towards the Welfare State: Evidence from the European Social Survey", *Social Indicators Research* 91(3): 345–70.
- Shala, A. og Eide, K. (2012), "Somaliernes møte med Nav", *Tidsskrift for velferdsforskning* 15(1): 11–22.
- Siim, B. (2012), "Migration, Multiculturalism and Gender – a Nordic Perspective", i Kivisto, P. og Kraus, P. red. *Challenging Power. Equality, Culture and Minorities* (under utgivelse).
- Stichnoth, H. (2010), *Does Immigration Weaken Natives' Support for the Welfare State? Evidence from Germany*. Centre for European Economic Research, Discussion paper no. 10-008.
- Taylor-Gooby, P. (2005), "Is the Future American? Or, Can Left Politics Preserve European Welfare States from Erosion through Growing 'Racial' Diversity"?, *Journal of Social Policy* 34(4): 661–72.
- UNICEF (2012), *Measuring child poverty. New league table of child poverty in the world's rich*

countries. Florence: UNICEF Innocenti Research Centre, report card no. 10.

Vad Jønsson, H. og Petersen, K. (2010), "Danmark: den nationale velfærdsstat møder verden", i Bro-

chmann, G. og A. Hagelund, red., *Velferdens grænser: Invandringspolitik og velfærdsstat i Skandinavia 1945-2010*. Oslo: Universitetsforlaget.